

Skuespillet 'Ordet' som indlæg i debatten om mirakler

Peter Øhrstrøm, professor ved Aalborg Universitet

Efter terrorhandlingerne i USA den 11. september 2001 har vi set en voldsom opblussen af den ateistiske kritik af religiøs tro som sådan. Denne såkaldt nye ateisme har ikke mindst rettet skytset mod den kristne tro på mirakler.

Det er påfaldende af den aktuelle religionskritik og debatten herom i høj grad ligner en debat i 1920ernes Danmark, hvor kredsen om Georg Brandes i den offentlige debat kraftigt argumenterede mod det traditionelle kristne verdensbillede – herunder troen på miraklernes mulighed. Måske er det sådan, at ateisternes religionskritik især tager til under indtryk af voldsomme begivenheder med megen død og ødelæggelse. I 1920'erne var det især indtrykket af 1. verdenskrigs rædsler, der farvede folks bevidsthed. Ateisterne hævdede, at når noget sådant kunne ske, giver det ikke mening at hævde, at der findes en god og almægtig Gud, som jo bare kunne have gjort en ende på rædslerne ved mirakuløs indgriben. I stedet forsvarer de typisk en scientisme dvs. en ideologi knyttet til en materialistisk forståelse af naturvidenskaben.

En af dem, som forsøgte at svare på religionskritikernes udfald, var digterpræsten Kaj Munk. Han havde tidligt i 1925 forsøgt at blande sig i livsanskuelsesdebatten, som fyldte meget i avisernes debat. I en kronik, "Menneskenes Rige", som Munk havde indsendt til og fået returneret fra Politiken i februar 1925, argumenterede han mod den forestilling, at videnskaben skulle kunne erstatte religionen, og at videnskaben alene kan levere en tilfredsstillende tilværelsesforståelse. Han pointerede "at videnskaben ikke kan give mennesket rum og sprog til at forholde sig til tilværelsens store spørgsmål om mening om livets mening og om forholdet mellem tid og evighed".

sagen kort

Den aktuelle debat mellem kristne og ateister ligner på mange måder den livssynsdebat, som blev ført i 1920'ernes Danmark. Fx refereres der i begge debatter fra ateistisk side til de kristnes tro på mirakler. I Kaj Munks berømte skuespil, *Ordet*, fra 1925 er debatten om mirakler helt central. Munk præsenterer i skuespillet nogle positioner, som også er karakteristiske i den moderne debat om tro og videnskab.

Politiken afviste altså at bringe Munks kronik. Men Munk arbejdede videre med stoffet og skrev senere på året skuespillet *Ordet*, som nu står som Munks mest berømte værk. Dette drama handler først og fremmest om troen og tvivlen på miraklernes mulighed. Det var et tema, som igen og igen havde optaget Kaj Munk og været kilde til tvivl og religiøs krise i hans eget liv. Hvis miraklerne er mulige, således at Gud faktisk kan gribe mirakuløst ind i verden, hvor gør Gud det så ikke? Hvorfor tillader Gud den meningsløse lidelse og død på trods af menneskets bønner? Hvorfor griber Gud ikke ind med sin almagt? Er miraklernes tid faktisk forbi?

Ordet blev til på nogle få dage i slutningen af 1925 og sendt til prof. Hans Brix d. 10/12 1925. Stykket præsenterer i skuespillets form hovedsynspunkterne i 1920'ernes livsanskuelsesdebat, og dramaet kan læses som et opgør med datidens scientisme, der som nævnt må siges at have ganske meget til fælles med den relativt pågående religionskritik og helt aktuelle ateisme, som er vokset frem efter 11. september 2001.

Hans Brix havde opfordret Munk til at tage bønder

alvorligt i stykket. Den opfordring lever *Ordet* til fulde op til, idet Munk lader sin egen kamp med troen og tvivlen på miraklets reelle mulighed få udtryk først og fremmest gennem den stovte bonde Mikkelt Borgen på Borgegård, som på en gang styrer sit hus enevældigt som en anden patriark og på den anden side ikke er bange for at erkende sin tvivl og usikkerhed på det religiøse område. Borgen tror på Guds almagt, men "ikke paa Undere nu om Dage" (76) som han siger det til svigerdatteren Inger i

Scene fra opførelsen af *Ordet* på Aalborg Teater, 1957-58. Kathinka (Marie Louise Coninck), Amtslæge Houen (Jørgen Langebæk), Gamle Mikkelt Borgen (Palle Reenberg), Pastor Bandbul (Erwin Anton Svendsen). Iscenesættelse: Bjarne Forchhammer. Scenografi: Hermann O. Petersen. Foto: Clausen Commercial Foto, Aalborg

stykket første akt. Han vil ikke give Gud skylden. Når miraklernes tid er forbi, er årsagen ifølge Borgen at finde hos menneskene, som har mistet troen. Helt personligt har Borgen erkendt det hos sig selv, da han forgæves bad for sin sindssyge søn, Johannes, hvilket bliver udtrykt med ordene: "Nej, Inger, nej, naar en Far, skønt det gælder hans kæreste i yderste Nød, ikke kan bede med Tro, nej, saa er Miraklet gjort hjemløst i Verden." (78) Og så hjælper det tilsyneladende ikke, at Inger spørger: "Skulde Vorherre ikke nok kunne gøre det alligevel, Bedstefar? Skulde Vorherre ikke nok være mægtigere end et Menneskes Tvivl?" (79).

Borgens tvivl på miraklerne har fået næring af den bristede drøm om Johannes, som han havde håbet skulle bringe "Gnisten, der skulde opblusse igen i Guds Time", således at Borgens-gård kunne blive et åndeligt centrum ikke bare for sognet, men for hele landet. Med henvisning til Johannes' sindssygdom må han i stedet konstatere: "Saa stolte og flyvende Drømme drømte jeg. Og se nu de knækkede Vinger! Haabet har jeg, at han skulde komme sig; han kommer sig ikke; Miraklernes Tid er forbi." (316)

Borgen har altså svært ved at tro på mirakler i sin tilværelse. Han vil dog alligevel ikke helt opgive miraklerne, hvilket viser sig i hans svar til svigerdatteren: "Inger, du skulde vide, du skulde vide, hvor det tit brænder i mig af Lyst til at rejse til Lourdes." (80) Denne henvisning til katolikernes tro på mirakler også i vor tid, er et tegn på, at Borgen meget vel ved, at kristendommen bliver amputeret, hvis den skal kobles med en totalafvisning af miraklets mulighed. Han har på den måde trods alt stadig drømmen og håbet om, at det skal vise sig, at miraklernes tid og Guds tydelige virke i verden alligevel ikke er fordi.

At miraklerne og Guds konkrete virke altså alligevel spiller en rolle for Borgen fremgår også, da Inger senere tilsyneladende efter hans bøn kommer gennem sin krise i barselssengen og Borgen udbryder: "Det er som et rent Mirakel". Dette følger lægen op med det provokerende spørgsmål: "Hvad tror De nu, der har hjulpet mest her i Aften: Deres Bøn eller min Præstation?". Hertil svarer Borgen: "Vorherres Velsignelse, kære Doktor, fra min Bøn til Deres Præstation, den har visst hjulpet mest." (732)

Modstykket til Borgens vaklende håb om, at miraklernes tid måske alligevel ikke er fordi, bliver i Munks drama dels pastor Bandbul og dels amtslæge Houen, som på hver deres måde kategorisk hævder, at miraklernes tid er fordi. Munk har på munter vis i valget af disse lærde folks navne henvist til det klodsede i deres firkantede påstande. På den ene side er der lægens hovne påstand om, at videnskaben har vist, at mirakel-troen er naiv og udtryk for uvidenhed. På den anden side er der præstens forsøg på at behandle sagen dogmatisk således, at der direkte udstedes et forbud (en bandbulle) mod troen på mirakler – i hvert fald så længe det ikke drejer sig om nogle få særlige undtagelser for meget længe siden.

Det er ligeledes meget karakteristisk for Munk, at han lader den sindssyge Johannes udfordre pastor Bandbul med spørgsmålet om, hvordan en troens mand bærer sig ad med at

Kaj Munk (1898 – 1944)

afvise mirakler nu, men godtage at de fandt sted for 2000 år siden. Præsten svarer:

... Undere sker ikke. Gud bryder ikke sit givne Ord, sin Verdensorden, Naturlovene, sin Evighedsplan. Det siger ogsaa Skriften: Gud er ikke Forvirringens, men Ordenens Gud. (205)

Dette synspunkt gentager Bandbul i 3. akt i samtalen med Houen:

LÆGEN: De tror maaske ogsaa paa Mirakler, Hr. Pastor?

PRÆSTEN: Ja, hvad mener De med "tror"? Principielt kan Miraklets fysiske Mulighed aldrig negetes, da Skaberen altid maa være det Skabtes Herre. Men baade religiøst og etisk set er det jo udelukket; et Brudd paa Naturlovene var jo en Forstyrrelse af Guds Verdensplan, og det herlige ved Gud er jo netop det, at vi kan stole paa ham. Populært sagt: Gud kunde selvfølgelig gøre Mirakler, men gør det ligesaa selvfølgelig ikke; og det takker vi for.

LÆGEN: Kristi Mirakler da?

PRÆSTEN: Ja, ved de store Knude- og Vendepunkter i Verdenshistorien stiller Sagen sig — kan Sagen stille sig noget anderledes.

LÆGEN: Naa saadan! I de afgørende Øjeblikke tillader den saa paalidelige Gud lidt Slinger i Valsen. Nej, min gode Pastor Bandbul, der er aldrig her i Verden sket og vil heller aldrig ibidem ske noget, som ikke den tilstrækkeligt kyndige og sikre Opsporer vil kunne paapege en naturlig Aarsag til. (734-8)

Houen har altså det rendyrkede scientistiske synspunkt, der indebærer, at alt har en naturlig årsag, og at det overnaturlige kategorisk afskrives. Selv om Bandbul siger noget andet, har han i praksis den samme opfattelse. Det bliver helt klart i stykkets afsluttende scene, hvor Inger mirakuløst opvækkes fra de døde, hvilket spontant mødes med følgende reaktion fra Bandbul: "Jamen dette — det er jo fysisk umuligt. Det kan jo ikke ske". (943) I det hele taget bliver vurderingen af Bandbul-figuren i Munks drama ganske hård. Lagt i den helbredte Johannes mund: "Hykler, dig selv uafvidende, gaar du Satans

Ærind i gudviet Dragt?" (934) I sammenligning hermed er den Munk'ske dom mildere over Houen, som Munk lade sige: Selvfølgelig er jeg en Troens Mand; ellers var jeg en tarvelig Læge. Jeg har Tro til mig selv og min Videnskab og Tro paa de Mirakler, den har lært mig at gøre. "Jeg gør Mirakler, og de bliver virkelig til noget." (751)

Borgen afviser i den principielle samtale både Bandbul og Houen med, at de glemmer (eller ikke forstår), "at der er Aand og Evighed til" (740). Da underet, opvækkelsen af den døde Inger, sker i stykkets slutscene, er Bandbuls reaktion som nævnt, at miraklet er umuligt. Houen reagerer derimod med en påstand om, at dette må betyde, at "Ligsynsmandsinstitutionen skal afskaffes" (944) dvs. at Inger efter hans mening ikke kan have været død. Dermed illustrerer Munk klart, at miraklet altid vil kunne bortforklares af den, der ønsker det. Udover denne pointe understreger Houens vigtige replik, at der er noget at forklare. I stykket ligger Inger faktisk pludseligt lyslevende i den åbne kiste. Houen erkender, at hun er levende, og slutter heraf, at hun slet ikke har været død, og at der altså ikke har været et kvalificeret ligsyn. Munk giver dermed ikke plads for den tolkning af scenen, at Inger opstår metaforisk i vore tanker. Derfor er det også dybt kritisabelt, at Lars Norén som instruktør ved Det Kongelige Teaters opsætning af *Ordet* i 2008 netop lagde denne forkerte tolkning til grund i sin iscenesættelse af skuespillets sidste akt, hvorfor han også måtte slette den nævnte meget vigtige Houen-replik.

Det kan meget vel tænkes, at Munk har fremstillet Houen-figuren inspireret af lægen Oluf Thomsen (1878-1940), som energisk forsvarede en livsopfattelse baseret på naturvidenskaben – især darwinismen. Han forfattede bl.a. bøgerne *Livsanskuelse* (1923), *Religiøs og biologisk opfattelse* (1924). Der er så vidt vides ingen direkte reference hos Munk til Oluf Thomsen, men det er let at forestille sig, at Oluf Thomsen for Munk simpelthen har dannet forlæg, været inspirerende model for amtslægen i *Ordet*. Det er klart, at Houen i stykket som nævnt leger med begrebet "tro", idet han accepterer at blive kaldt en "Troens Mand". På den anden side ligger der jo også en pointe i, at videnskaben faktisk kan bruges som ideologi, som livsopfattelse – en "tro" om man vil – således som også Oluf Thomsen ønskede at se det.

I afslutningen af *Ordet* kan Borgen glæde sig over fire undere: Først forlovelsen mellem Anne og Anders, der alligevel kan finde sted, fordi Peter Skrædder bliver medgørlig, så Johannes' helbredelse, så Inger opvækkelse fra de døde og til sidst sønnen Mikkell, der kommer til tro. Munk lader det hele ende i denne hyldest til livet (948-50):

Johannes: ... nu begynder Livet først for os.

Mikkell: Aah, Inger! ja, Livet, Livet.

Borgen: Livet!"

Der skal nok være dem, der vil mene, at denne slutscene er overspændt og overdrevet. Men her er det vigtigt at huske den vægt, som Munk lægger på miraklets mulighed, og dermed den betydning, som det vil få, når et mirakel ikke bare anses for en teoretisk mulighed, men derimod viser sig at blive virkeligt.

Ifølge Munks kristendomsforståelse er troen på miraklets mulighed helt afgørende. Uden den bliver den ægte

forbindelse mellem mennesket og Gud i bønner heller ikke mulig. Og så giver kristendom ingen mening. Med hans egne ord: "Troen på Gud er Troen paa Miraklet. Kun ved et Brud paa Naturlovene kan Gud komme i Forbindelse med et Menneske. At tro på Gud er at være midt i det vidunderlige, hvor ikke blot Guds Love virker, men ogsaa Guds Haand" ("Om Miraklet", p.31). Det er vigtigt at understrege, at Kaj Munk med sin tale om brud på naturlovene ikke forsøger at lægge afstand til naturvidenskaben – tværtimod. Han siger:

Den troende ved jo ogsaa om Lovene; han tror ydermere, at Gud har skrevet dem, og naar han grænseløst beundrer disse Loves Visdom og Vælde, ærefrygter han ogsaa Gud. Men den Gud, der har skrevet dem, staar saa tillige ogsaa over dem. Hvem ville forbyde Urmageren at røre ved den lange Viser med Fingeren. ("Om Miraklet", p.29).

Miraklet understreger altså, at Gud ikke bare har udformet og skrevet naturlovene, men at han også står over dem, således at han ikke er bundet af dem. Munk beretter, at en student engang sagde filosofi-professor Kroman, at han (studenten) nok kunne tro på Gud, men ikke på det med mirakler, hvortil Kroman skal have svaret: "Hvad vil De så med ham - ... alt det andet kan vi jo selv lave". ("Om Miraklet", p.30)

Miraklet er altså det særlige – undtagelsen fra reglen. Miraklet er for Munk det, der frem for noget andet understreger, at Gud er altings herre. Det betyder jo også, at miraklet ikke kommer på menneskets bestilling. Det ligger i hele sammenhængen, at der ikke findes nogen mekanisme eller teknik, som kan fremtvinge miraklet. Borgen må indse, at han kommer til at vente på miraklet. Han havde som nævnt drømt om, hvordan Johannes ved sit virke og ord skulle blive anledning til en åndelig opvågnen. For sin ældste søn Mikkell havde han håbet og ønsket, at troen skulle blive vakt i ham og sagt ved sig selv: „Giv Tid, han vil forandre sig; han er jo saa ung endnu; den Dag vil komme ...". Men det varede så længe, at han næsten havde opgivet: "Men Aarene gik, og den kom ikke; for der sker ikke Mirakler nu om Dage." (304) Dog skete begge mirakler, men først i "Guds Time" (316) dvs. først i det øjeblik, som er bestemt dertil, dvs. det gunstige øjeblik. Munk understreger yderligere dette forhold ved at lade den sindssyge Johannes sige til dødsenglen, der netop har været hos Inger: "Naar Troens Time kommer, bringer du hende tilbage." (800) Her bringes ideen om kairos i spil. Denne idé kendes både fra antik græsk og fra senere kristen tænkning. Kairos er den rette eller passende anledning, og begrebet er som bl.a. påpeget af Marc Auchet [2007] centralt i Munks forfatterskab. Kairos er først og fremmest den rette tid, men ideen indebærer også, at stedet og omstændighederne er passende. Når kairos kommer, er hele situationen den rette for Guds ekstraordinære indgriben, underet. "Troens Time" og "Guds Time" er udtryk for det samme, nemlig det særlige øjeblik, kairos, hvor Gud virker mirakuløst som svar på den troendes bøn. Munks pointe er altså, at miraklernes tid ikke er forbi, men at miraklerne heller ikke står under menneskets kontrol, men er underlagt Gud. Derfor er miraklets tid: kairos, Guds Time.

Ordet kan altså læses som et svar på 1920-ernes religionskritik og scientisme. Dette svar også relevant i forhold til den nye ateismes udfald. Skuespillet præsenterer de forskellige positioner, man kan have i debatten – med deres principielle

svage og stærke sider. Munk forsvarer med stykket, at miraklet er muligt, men også at miraklet ikke kan sættes i system. Vi har ingen "mirakel-maskine". Derimod har vi i miraklet her at gøre med en dimension af tilværelsen, som transcenderer den fysiske virkelighed, og som på ingen måde står under vores kontrol. ■

Referencer:

Auchet, Marc: Kairos eller det gunstige øjeblik, et nøglebegreb i Kaj Munks livssyn og forfatterskab, *Munkiana* nr. 36, 2007, pp.10-31

Auchet, Marc (Red.): *Kaj Munks Værker med indledninger og kommentarer, KMFs Studieudgave* (udkommer i efteråret 2012; overalt i den artikel citeres Munks dramaer fra denne udgivelse fra Kaj Munk Forskningscentret (KMF), ligesom der refereres til KMF-repliknumrene for de anvendte citater.)

Munk, Kaj: "Menneskenes Rige". (Indsendt til og returneret fra Politiken, Februar 1925.) Udgivet i *Med Sol og Megen Glæde*, p. 132-39.

Munk, Kaj: "Om Miraklet". Udgivet i *Himmel og Jord*, p.28-31.

Munk, Kaj: *Med sol og megen glæde*. Nyt Nordisk Forlag 1942

Munk, Kaj: *Himmel og Jord*, Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck 1942

Kragh, Jesper Vaczy: *Kampen om livsanskuelse*, Syddansk Universitetsforlag 2005.

